

Pecsuk Ottó

A Kr. u. 1. századi zsidóság kánonjai*

Kivonat

Az 1. századi zsidóság szent iratai kapcsán még nem beszélhetünk a mai és főleg nem a keresztyén-egyházi értelemben vett kánonról, inkább csak közösségi preferenciákról. A források arról árulkodnak, hogy a különböző kegyességi vagy teológiai irányzatok szociológiai és történeti jellemzői, a velük történt események és a többi csoporthoz fűződő viszonyuk nyomot hagyott a szent könyvekkel kapcsolatos nézeteiken is. Az általuk szentként tisztelt könyvek köre sokszor érthető és felismerhető szociokulturális történetük ismeretében, és maguk a könyvek is befolyásolták a közösségek történetét. Azok a könyvek nyertek kanonikus státuszt a közösségekben, amelyek választ adtak a közösség egzisztenciális vagy kognitív kérdéseire. Azt is vizsgálom, hogy a Jézus Szentírás-értelmezésével kapcsolatos információk hogyan mutatnak előre a későbbi keresztyén kánonképződés folyamatára.

Kulcsszavak: kánon, zsidóság, szamaritánusok, szadduceusok, farizeusok, esszénusok

The canons of first-century Judaism

Abstract

The paper is about first-century Judaism and their sacred texts. In this period, we cannot yet speak of a canon in its modern or Christian theological sense. We only find communal preferences regarding the selection of sacred books. The sources indicate that the sociological and historical characteristics of any specific group, their devotional or theological orientations, the events affecting them, and their relations with other groups left a mark on their views concerning sacred writings. The set of sacred books is often recognizable through the socio-cultural history of a community. At the same time, the books could also shape the groups that revered them. The books which attained canonical status oriented the groups in existential or cognitive questions. We also discuss how Jesus' canon foreshadowed the process of Christian canon formation.

Keywords: Canon, Judaism, Samaritans, Sadducees, Pharisees, Essenes

* A tanulmány az ELTE BTK Indológia Tanszékén működő „Kánonok és sztenderdek a premodern Dél-Ázsiában: Formálódás, megőrzés, újítás, recepció” OTKA-kutatócsoport által 2024. december 6-án megrendezett „Hagyomány és újítás a keleti nyelvek és kultúrák történetében” című konferencián tartott előadás írott változata.

A zsidóság kánonfogalma

Bár viszonylag későn, csak a 4. században kezdenek az egyházatyák¹ bibliai kánonról² beszélni, a fogalom, amely az én értelmezésemben egy közösség által szentnek és mérvadónak³ tekintett írárok gyűjteményét jelenti, feltehetően ennél jóval régebbi. A keresztyénség, mint annyi mindent, a szent iratok fogalmát is a judaizmustól vette át.

Az Újszövetség „Írás”-ként, „Írárok”-ként (pl. Mt 21,42; 22,29; 26,54; Mk 15,28; Lk 24,27; Jn 5,39; 7,39; 13,18; ApCsel 1,16), esetleg „Szent Írárok”-ként (Róm 1,2) beszél ezekről a kanonikus iratokról, vagy egyszerűen azt mondja, hogy *gegraptai* „meg van írva” (pl. Mt 2,5; 4,4; 11,10; Mk 7,6; Lk 2,23).

A zsidóságban is viszonylag későn, már a rabbinikus időszakban kezdtek nevet adni a jelenségnek. Ott úgy fogalmaztak, hogy „azok a könyvek, amelyek tisztátalanná teszik a kezeket”. Ez a kifejezés talán arra utal, hogy a szent iratok olvasása előtt és/vagy után rituálisan kezet kellett mosni.⁴ Maga a jelenség a Héber Bibliában, az Ószövetségben is jelen van, hiszen a Jósias király idején, a templomfelújítás során megtalált Tóra-tekercs szinte vallási megújuláshoz vezetett (2Kir 22),⁵ és hasonló történt Nehémiás/Nehemiás és Ezsdrás/Ezdrás idején, amikor a Babilonból visszatérő zsidók előtt Ezsdrás és a lévíták/levíták felolvasták a Törvényt (Neh 8).⁶

A zsidóság kánonjáról⁷ már igen korán hármas egységként beszéltek, mint a Törvény, a Próféta (benne a korai és a késői prófétákkal) és az Írárok.⁸ Az első két egység már viszonylag hamar rögzült, de a harmadik csoport, az Írárok határai csak az általunk vizsgált időszak előtt nem sokkal, a Kr. e. 3–2. században szilárdultak meg.⁹ A 20. század közepéig a szakirodalomban egy még későbbi

¹ Néhány példa: Athanasziosz 39. ünnepi körlevele 367-ből, amelytől az újszövetségi kánon rögzülését számítjuk; Ikóniumi Amphilokhiosz verses műve (*Iambi ad Seleucum* a *Patrologia Graeca* 37. kötetében), amelyben felsorolja az általa ihletettnek tartott ó- és újtestamentumi könyveket; Nagy Szent Vazul, *Philokalia* III.; a 363. évi laodiceai zsinat kánoni listája (ld. Westcott, *A General Survey*, 429); Jeruzsálemi Kírilloz *Katechetikai előadásai* 4; Nazianzi Szent Gergely, *Carmina dogmatica* 1.1.12; Nagy Szent Gergely, *Moralia* 19.

² Néhány alapvető munka a bibliai kánonról: von Campenhausen, *The Formation of the Christian Bible*; Bruce, *The Canon of Scripture*; Barton, *Holy Writings; The Biblical Canons*. Ed. by Auwer-de Jonge; *Canon and Biblical Interpretation*. Ed. by Bartholomew et al.; McDonald, *Forgotten Scriptures*; Uő, *The Biblical Canon*; Chapman, *The Law and the Prophets*.

³ Etimológiai szempontból mind a héber *kane*, mind a görög *kanón* a nádvevőhöz és az abból készített mérőrudhoz kapcsolódik.

⁴ Vö. Lim, *The Defilement of the Hands*, 501–504.

⁵ Nadav, *The ‘Discovered Book’*, 47–49.

⁶ Salevsky, *The Origins of Interpreting*, 186–188.

⁷ A kifejezés lehetséges jelentésármányataihoz vö. Warren-Rothlin, *The Accretion of Canons*, 120–125.

⁸ Lim, *The Formation of the Jewish Canon*, 27.

⁹ Steinberg–Stone, *The Historical Formation*, 4–10.

időpontot, a Kr. u. 1. század végét és a jamniai (jabnéi) zsidóság gyűléseit tekintették *terminus ad quem*nek.¹⁰ Az Írások csoportjának késői lezárulására utal, hogy sem Dániel, sem Ezsdrás könyvei (köztük a mai Nehémiás könyve), sem a Krónikák két könyve nem fért már be a Próféták gyűjteményébe, holott tematikusan és műfajukat tekintve is oda tartoztak volna.¹¹

A Septuaginta¹²

A zsidóság kánonjának késői rögzülésére utal a Septuaginta (vagyis a Héber Biblia görög fordításának) gyűjteménye. Ebben ugyanis sok olyan könyvet találunk, amelyeket a zsidóság később kizárt a szent iratok köréből.¹³ Ma is vitatják, hogy Alexandriában, ahová a Septuaginta keletkezését kapcsoljuk, mennyiben számítottak valóban szentnek ezek a könyvek.¹⁴ Ez a kérdés azért is nehezen megítélhető, mert a legtöbb fennmaradt Septuaginta-kézirat már keresztyének által használt 5. századi kódex volt, miközben a zsidóság a Kr. u. 2. századtól fokozatosan elhatárolódott a Septuagintától, ezért visszatekintve nehéz eldönteni, mennyire volt a görög fordítás „kánonja” mérvadó az alexandriai zsidóságban. Philón például sohasem idézi ezeket az többlet könyveket bibliai tekintélyként a műveiben.¹⁵ Árulkodó, hogy a fennmaradt Septuaginta-kódexekben a könyvek sorrendje is más, és nem a Tanakh hagyományos hármas felosztását követi, hanem már azt a kronológiai szemléletet, amelyet előbb a Vulgata, majd a mai bibliakiadások is alapul vesznek.¹⁶

A holt-tengeri tekercsek

Egy másik fontos forrásunk a zsidóság kánonjának határait illetően a holt-tengeri tekercsek, amelyek a Kr. u. 68-ban a rómaiak által elpusztított kumráni közösség könyvtárát képezték. A megtalált és a Kr. e. 2.–Kr. u. 1. század közé datált kéziratok között nemcsak a zsidóság által szentnek tekintett iratokat fedezték fel, hanem más, részben apokrifnak tekintett (amilyen például a Jubileumok könyve), részben csak a kumráni közösség által használt, úgynevezett szektariánus iratokat is (mint például a Templom-tekercs vagy a Damaszkuszi irat).

¹⁰ Xeravits, A jamniai zsinat mítosza, 402.

¹¹ Harris, *Chronicles and the Canon*, 83–84.

¹² Hasznos és közérthető összefoglalása a témának a nem szakemberek számára: Cook, *The Septuagint as a Holy Text*.

¹³ Crisp, *The Septuagint as Canon*, 143–144.

¹⁴ Crisp, *The Septuagint as Canon*, 143.

¹⁵ Satlow, *How the Bible Became Holy*, 168–169.

¹⁶ Goswell, *The Order of the Books*, 452.

Mindenestre ez a könyvtár főként a kumráni esszénusok kánonjáról árulkodik, és töredékes jellege miatt egyes könyvek (mint például Eszter könyve) hiányából nem szabad messzemenő következtetéseket levonni.¹⁷

Ben Sira/Sirák fia

A héber és a protestáns kánonból hiányzó, de a katolikus és ortodox kánonban szereplő Ben Sira könyve (Ecclesiasticus) a Kr. e. 2. századból arról árulkodik, hogy a héber szent iratok harmadik csoportja vagy nem volt lezárva, vagy némi bizonytalansággal hol így, hol úgy hívták. A könyv fordítói előszavát jegyző személy Ben Sira unokája volt (aki a 2. század végén élt). Ő a harmadik csoportot olyan könyveknek nevezi, „amelyek a Tórát és a Prófétákat követik”, illetve úgy ír róluk, hogy „atyáink könyvei” vagy a „maradék”. Ezen bizonytalan elnevezések ellenére semmivel sem utal arra, hogy ezek a könyvek alacsonyabb kanonikus minőségűek lennének, mint a Tóra vagy a próféták könyvei.¹⁸ A nagypapa Ben Sira Szentírás-használata meglepően hasonló ahhoz, ahogy mintegy 300–400 évvel később a korai keresztyének a maguk kánonjához viszonyultak: a műfaji különbségeken felülemelkedve normatív tekintélyüként hivatkozik mind a Tórára, mind a prófétákra, mind pedig a többi szent könyvre.¹⁹

A Makkabeusok két könyve és Ezsdrás második könyve

A Makkabeusok két könyvében Nehémiásról feljegyzik (2Makk 2,13–14), hogy a Tóra és a próféták mellett Dávid írásait (feltehetően a Zsoltárok könyvét) is besorolta a könyvtárába (vö. még 1Makk 1,56). Ez a megnevezés, vagyis az Írások és a Zsoltárok összekapcsolása később Jézusnál is felbukkan, mint ahogyan Alexandriai Philónnál, aki szintén a Zsoltárok megnevezéssel utal a zsidó szent iratok harmadik csoportjára. Ezsdrás második könyvében, amelyet a Kr. u. 1. század második felére datálnak, a főszereplő a babiloni foglyokkal Jeruzsálembé visszaérkezett 5. századi pap, akinek fiktív története feltárja a kánon fogság utáni újraalkotásának mítoszát: Ezsdrás negyven nap és negyven éjszaka leforgása alatt öt titkárának lediktálja 95 könyv tartalmát, amelyek közül 24 nyilvános, a többi elrejtett, apokrif marad (2Ezsd 14,45). A 24-es (vagy más hagyomány szerint a 22-es) szám a héber ábécé betűire is utal, és szimbolikusan a héber kánon könyveinek számát is jelenti.

¹⁷ VanderKam, Questions of Canon, 292.

¹⁸ Stordalen, The Canonization of Ancient Hebrew and Confucian Literature, 9.

¹⁹ Beckman, Ben Sira's Canon Conscious Interpretive Strategies, 573.

Josephus Flavius (szül. 37 körül) is megemlíti Apión ellen írt művében, hogy a zsidóknak 22 szent könyvük van, amelyek közül 5-öt Mózes írt, a prófétai korpusz 13 könyvből áll, a fennmaradó 4 pedig Istenhez írt himnuszokat és a helyes emberi életet célzó bölcsességeket tartalmaz (*Contra Apionem* 1.38–46). Ez utóbbiakat valószínűleg a Zsoltárokkal, a Példabeszédek és a Prédikátor könyvével, illetve az Énekek énekével azonosíthatjuk. Josephus több könyvet összevon annak érdekében, hogy a szimbolikus 22-es szám kijöjjön, például Jeremiás siralmait Jeremiás könyvével, Ruthot a Bírák könyvével és így tovább.²⁰ Ezzel nagyjából olyan kanonikus könyvsorrendet vázol fel, mint a Septuagintáé, vagy mint amelyet a mai nemzeti nyelvű bibliakiadások is követnek. Josephus Flavius szintén Ezsdráshoz köti a héber szent könyvek kánonjának kodifikálását.

A jamniai iskola

A Jézussal kortárs kánonfelfogás összképével kapcsolatban szólnunk kell a Jamniához (vagy Jabné, a mai Jaffa közelében) köthető rabbinikus iskoláról is. Sokáig ehhez és a Kr. u. 90-ben tartott összejövetelhez („zsínathoz”) kapcsolták az Írások szövegcsoporthoz és így a héber kánon végleges lezárásának időpontját. (Még én is így tanultam a teológián izagógikái, bevezetéstani tanulmányaim során.) Ugyanakkor Jack P. Lewis tanulmánya már 1964-ben cáfolta ezt a tudományos feltételezést. Lewis úgy vélte, hogy Jamniában nem az volt a tét, hogy lezárul-e az Írásokkal a kánon végleges köre, hanem hogy miként ítélik meg a rabbik a Prédikátor könyve és az Énekek éneke kanonikus jellegét.²¹ Az ő nyomán a kutatók többsége ma már úgy véli, hogy a kánon jóval a Kr. u. 1. század vége előtt lezárult. Ma is vannak azonban olyanok (például James A. Sanders²²), akik még mindig ehhez a mérőöldkőhöz, az úgynevezett jamniai zsinathoz kapcsolják a szent iratok körének véglegesítését.

Kegyességi irányzatok

A szadduceusok

Mit tudhatunk még a Jézussal kortárs zsidó kegyességi csoportok vagy irányzatok (görög szóval: *haireseis*) kánonfelfogásáról? Az egyik ilyen csoport az evangéliumokból jól ismert szadduceusoké.²³ Ők a főpapi réteghez és így a tár-

²⁰ Vö. Karasszon, A bibliai kánon, 58–59.

²¹ Lewis, What Do We Mean by Jabneh?, 129.

²² Sanders, *Torah and Canon*; Uő, *From Sacred Story to Sacred Text*.

²³ Wellhausen, *A farizeusok és a szadduceusok*, 46–58.

sadalmi elithez tartoztak.²⁴ Josephus Flavius úgy mutatja be őket, mint akik csak az írott Törvényt követik, és elutasítják a főként a farizeusok által képviselt szóbeli hagyományt, a *halakhát* (*Antiquitates Iudaicae* 13.10.6²⁵). Mind a rivális farizeus irányzathoz tartozó Josephus, mind az Újszövetség negatív fényben ábrázolja a szadduceusokat, akik inkább tűnnek hatalomvágyó és opportunistáknak, mint teológusoknak, ugyanakkor vannak olyan kutatók, akik több alcsoportot különböztetnek meg köreikben, köztük olyanokat is, amelyek intenzívebb írásmagyarázó tevékenységet folytattak.²⁶ Arról hallgatnak a források, hogy a szadduceusok a Tórán kívül mit és hogyan fogadtak el a Próféták és az Írások közül, vagyis hogy milyen volt a kánonszemléletük.

A farizeusok

A farizeusok csoportját az evangéliumi szövegekben negatív főszereplőnek nevezhetjük, bár az újszövetségtudomány ítélete ebből a szempontból is sokat változott az idők során. Az evangélisták egyértelműen „karikaturisztikus” ábrázolásmódjával szemben a kutatók kiemelik, hogy nem véletlenül vitatkozott Jézus annyit a törvényről a farizeusokkal. Ők álltak ugyanis a legközelebb hozzá a szent iratokkal kapcsolatos felfogásukban. Kr. u. 70-től ők formálták ki a judaizmus új arculatát, és a rabbinikus judaizmus előfutárainak is tekinthetők.

Jézus egyértelműen a törvénnyel, a Tórával kapcsolatos nézeteikkel és *halakháikkal* száll szembe (Mk 7,9–13; Mt 19,7; 22,36), arról viszont nem derül ki semmi az evangéliumokból, hogy mit gondoltak a Prófétákról és az Írásokról. Mindenesetre, ha valóban hittek a testi feltámadásban, akkor nem korlátozhatták hitforrásaikat a Tórára, amelyben valóban nincsen szó a feltámadásról, szemben például Ezékiel (37. fejezet) vagy Dániel könyvével (12. fejezet), amelyekben vannak így értelmezhető szakaszok. Pál apostol maga is farizeus volt, és az ő szóhasználatában a Tóra megnevezés többször is az egész Bibliára (pontosabban a Héber Bibliára) vonatkozik (például Róm 3,10–19). Ebből szintén arra következtethetünk, hogy talán a farizeusok is tekintélynek tekintették a prófétákat és a Zsoltárokat.²⁷

²⁴ Zsengellér, *A kánon többszólamúsága*, 208.

²⁵ A Révay József-féle fordítás (*A zsidók története*. Budapest, é.n.) számozását követve.

²⁶ Zsengellér, *A kánon többszólamúsága*, 210.

²⁷ Zsengellér, *A kánon többszólamúsága*, 214.

Az esszénusok

Josephus Flaviusszal ellentétben²⁸ az Újszövetség nem beszél az esszénusokról, de tudjuk, hogy ők is Jézus kortársai voltak. Elképzelhető, hogy Keresztelő János is kapcsolódott hozzájuk valamilyen szállal. Az esszénusok gyakran fogadtak örökbe árva gyermekeket papi családokból, és tudjuk, hogy János szülei idősek voltak; az a hely, ahol János a Jordánban keresztelt, közel volt Kumránhoz; az esszénusok között is fontos gyakorlat volt a naponkénti bemelegítés; a János által önmeghatározásként is hivatkozott Ézs 40,3 igehelye gyakran magyarázott szakasz volt az esszénusoknál a holt-tengeri tekercsek tanúsága szerint. Jézus pedig talán éppen Keresztelő János halála után lépett fel nyilvánosan, és tanítványait János tanítványai közül is toborozta.

Jézussal az esszénusokat a jeruzsálemi templomban folyó kultusz kritikája köti össze.²⁹ Utóbbiak nemcsak olvasták, de másolták és intenzíven kommentálták is a szent szövegeket, erről árulkodik a kumráni közösség területén feltárt *scriptorium* is.³⁰ A kumráni romok és barlangok feltárása nyomán ugyanakkor a relatív régészeti anyagbőség ellenére sem mondhatunk sokat a közösség kánonfelfogásáról.³¹ Meglepő, hogy a Tóránál is nagyobb hangsúlyt fektettek a prófétai szövegek értelmezésére, és az ezekhez fűzött *peser*-magyarázataiknak normatív érvényt tulajdonítottak.³²

A szamaritánusok

A szamaritánusok a zsidóság egyik sajátos, etnikai és kultuszi szempontból is önálló csoportját alkották.³³ Sokáig azonos vallási nyomvonalon haladtak a zsidóság fősodrával, de nagyjából a Tóra kanonizációjával egy időben elszakadtak tőlük: a szamaritánusok a Garizim-hegyen, a zsidók Jeruzsálemben építettek maguknak templomot. Minden későbbi, a jeruzsálemi kultuszt legitimáló bibliai szöveg csak még jobban elmélyítette az ellentéteket és a szamaritánusok elkülö-

²⁸ *Bellum Iudaicum* 2.8.2–13. Josephus részletesen bemutatja az esszénusok közösségét, szokásait, életmódját és vallásosságát, de azonkívül, hogy vannak közöttük olyan próféták, akik járatosak a szent könyvekben is (2.8.12), semmit nem mond a kánonhoz való viszonyukról. Erről a holt-tengeri tekercsek árulkodnak (bár Steve Mason szerint a holt-tengeri közösség nem azonosítható minden további nélkül az esszénusokkal: Mason, Did the Essens Write the Dead Sea Scrolls?).

²⁹ Baumgarten, *The Essenes and the Temple*. Jézus templomkritikájához vö. Ádna, *Jesus and the Temple*.

³⁰ Reich, *A Note on the Function of Room*, 30.

³¹ Zsengellér, *A kánon többszólamúsága*, 220–221.

³² Bilhahn, *Approaches to Biblical Exegesis*, 347–348.

³³ Kartveit, *Theories of the Origin of the Samaritans*, 4–6.

nülését a zsidóktól.³⁴ Az ő esetükben tehát joggal mondhatjuk, hogy a kánonjuk a többi kortárs zsidó irányzathoz képest csonka vagy részleges volt, és csak a Tórára korlátozódott.

Jézus és követői

Annak a megítélésében, hogy milyen Bibliát ismert Jézus és használtak az első keresztyének, elsődleges forrásaink természetesen az evangéliumok. Jellemző ezekre az írásokra az ószövetségi szövegeknek tulajdonított különleges tekintély és annak a hangsúlyozása, hogy a bennük rögzített események elsődleges hermeneutikai kulcsa az ószövetségi ígéretek beteljesedésében keresendő. Míg a kortárs zsidó irányzatok kánonja inkább a Tórára épült, a Jézus-követők kánoni szemléletében különleges szerepe van a próféták ígéreteinek. Már Keresztelő Jánosban az Ézsaiás/Izajás próféta által megjövendölt pusztai hívó szót látták (Mk 1,2), és Jézus is azért engedte meg üldözőinek, hogy az Olajfák hegyén letartóztassák, mert „be kell teljesedniük az írásoknak” (Mk 14,49).

Különösen Máté evangéliumára jellemzők az úgynevezett reflexiós formulák, amelyekkel az ószövetségi próféciaik beteljesedésére hívja fel a figyelmet.³⁵ Máté tizenkét alkalommal él ezzel a technikával. Lukács evangéliumának ebből a szempontból keretes szerkezete van: míg a gyermekségtörténeteket nyelvi és teológiai szempontból egyaránt áthatják a Septuaginta születéstörténeteinek allúziói, az evangélium végén a feltámadott Jézus arról tanítja az emmausi tanítványokat, hogy „be kell teljesednie mindannak, ami meg van írva rólam Mózes törvényében, a prófétáknál és a zsoltárokbán” (Lk 24,44).

Valamennyi passióelbeszélésben, de főleg Jánosnál figyelhető meg, hogy a szenvedés, a kereszthalál és a feltámadás minden mozzanata (például Jézus hét szava a kereszten) egy-egy zsoltáridézetet tölt meg új, krisztológiai értelemmel. Az evangélisták az Ószövetséget „Írások”, „a Törvény és a próféták” (Mt 22,40), „Mózes és a próféták” (Lk 16,29) és egy alkalommal „a Törvény, a próféták és a Zsoltárok” (Lk 24,44) megnevezéssel idézik. A „Zsoltárok” alatt Jézus (vagy Lukács evangélista) feltehetően az Írásokat együtt értette, hiszen ezt az íráscsoportot a Zsoltárok könyve vezette be a kánonban. Azt azonban teljes biztonsággal nem tudjuk megmondani, hogy Jézus idején az Írások köre már teljes volt-e, vagy sem. Vannak, akik egyik mondását (Lk 11,50–51) úgy értelmezik, hogy számára a Krónikák második könyvével zárult le a szent könyvek gyűjteménye:³⁶ „Ezért mondta az Isten bölcsessége is: Küldök hozzájuk prófétákat és apostolokat, és közülük némelyeket megölnék, másokat pedig

³⁴ Zsengellér, *A kánon többszólamúsága*, 229.

³⁵ Fai, *The Old Testament in Matthew's Gospel*, 5–9.

³⁶ E hagyományos értelmezéssel szemben érvel Gallagher, *The Blood from Abel to Zechariah*, 121–138.

üldöznek, hogy számot adjon ez a nemzedék minden próféta véérért, amelyet kiontottak a világ kezdete óta, Ábel véretől Zekarjá véréig, akit az áldozati oltár és a templom között öltek meg.” Itt Jézus feltehetően arra a Zekarjára gondolt, akit 2Krón 24,24 szerint a templomudvarban köveztek halálra. A mondás Máté evangéliumában (23,35) is megtalálható, kissé másként, Zakariással, a bibliai prófétával azonosítva Zekarját: „... hogy rátok szálljon minden igaz vér, amelyet kiontottak a földön, az igaz Ábel véretől Zekarjának, Barakjá fiának véréig, akit meggyilkoltatok a templom és az áldozati oltár között.”

Úgy tűnik, Jézusnak és tanítványainak a kánonfelfogása a szadduceusokat és a szamaritánusokat leszámítva nem tért el a kortárs zsidó kegyességi csoportokétól. Fontos tekintély volt számukra a Tóra, de azzal egyenlő mértékben a próféták és az Írások is, különösen a Zsoltárok.³⁷

Jézus és tanítványai számára az ószövetségi szövegek idézetei, a prófétai ígéretek beteljesedései mintegy előkészítették az evangélium hirdetését. Az írott evangéliumokban már láthatók annak a folyamatnak a kezdetei, amelyben a Jézus által hirdetett, de személyében és váltságművében meg is jelenő evangélium egyfajta szóbeli kánonelemmé válik. Az ószövetségi írások Jézus evangéliumában teljesednek be, de ezzel maga a szóbeli evangéliumhirdetés, majd a második Jézus-követő nemzedékben az írott evangéliumok is az ószövetségi írások rangjára emelkednek, amivel kezdetét veszi a keresztyénség több évszázados, sokszínű kánonképződése.

Összefoglalás

Fentebb azokat a fontosabb forrásokat tekintetem át, amelyek az 1. századi zsidóság fontosabb és megkülönböztethető csoportjainak szent iratokhoz fűződő viszonyáról árulkodnak. Bár ebben a korban még nem beszélhetünk a mai és főleg nem a keresztyén-egyházi értelemben vett kánonról, inkább csak közösségi preferenciákról a szent könyvek körét illetően, a források arról árulkodnak, hogy az adott csoportok, kegyességi vagy teológiai irányzatok szociológiai és történeti jellemzői, a velük történt események és a többi csoporthoz fűződő viszonyuk nyomot hagyott a szent könyvekkel kapcsolatos nézeteiken is. Ha formálisan lezárt kánonokról nem beszélhetünk is, úgy tűnik, hogy a szamaritánusok és a szadduceusok kivételével a legtöbb csoport szent könyvekként kezelte az Ezsdrás óta háromosztatúnak tekintett Szent Iratokat, a Törvényt, a Prófétákat és az Írásokat (de legalább a Zsoltárokat). A Jézusnak és első követőinek Szentírás-értelmezésével kapcsolatban fennmaradt információk az evangéliumokban arra mutatnak, hogy leginkább az esszénusokhoz és a farizeusokhoz hasonló kánonfelfogással rendelkeztek. Az esszénusokhoz abban is közel álltak, hogy a Tórával szemben inkább a prófétai iratokat részesítették előnyben.

³⁷ Beckwith, *The Old Testament Canon*, 437.

Bibliográfia

- Ådna, Jostein, Jesus and the Temple. In: *Handbook for the Study of the Historical Jesus*. Ed. by Holmén, Tom–Porter, Stanley E. Leiden, 2011, 2635–2675. https://doi.org/10.1163/9789004210219_087
- Barton, John, *Holy Writings, Sacred Text. The Canon in Early Christianity*. Louisville, 1997.
- Baumgarten, Joseph M., The Essenes and the Temple: A Reappraisal. In: Uő, *Studies in Qumran Law*. Leiden, 1977, 57–74. https://doi.org/10.1163/9789004667471_008
- Beckman, Peter, Ben Sira’s Canon Conscious Interpretive Strategies: His Narrative History and Realization of the Jewish Scriptures. *Themelios* 46/3 (2021) 562–573.
- Beckwith, Roger, *The Old Testament Canon of the New Testament Church*. Grand Rapids (MI), 1985.
- Bilhahn, Itzan, Approaches to Biblical Exegesis in Qumran Literature. In: *Emanuel. Studies in Hebrew Bible, Septuagint and Dead Sea Scrolls in Honour of Emanuel Tov*. Ed. by Paul, Shalom M. et al. Leiden, 2003, 347–365. https://doi.org/10.1163/9789004276215_023
- Bruce, Frederick F., *The Canon of Scripture*. Downers Grove (IL), 1988.
- Canon and Biblical Interpretation*. Ed. by Bartholomew, Craig G. et al. Grand Rapids (MI), 2006.
- Chapman, Stephen B., *The Law and the Prophets. A Study in Old Testament Canon Formation*. Grand Rapids (MI), 2020.
- Cook, Johann, The Septuagint as a Holy Text – The First ‘Bible’ of the Early Church. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies* 76/4 (2020) a6132. <https://doi.org/10.4102/hts.v76i4.6132>
- Crisp, Simon, The Septuagint as Canon. *The Bible Translator* 67/2 (2016) 137–150. <https://doi.org/10.1177/2051677016649429>
- Fai, Ebenezer, The Old Testament in Matthew’s Gospel. *The American Journal of Biblical Theology* 23/31 (2022) 1–17.
- Gallagher, Edmon L., The Blood from Abel to Zechariah in the History of Interpretation. *New Testament Studies* 60 (2014) 121–138. <https://doi.org/10.1017/S0028688513000246>
- Goswell, Greg, The Order of the Books in the Greek Old Testament. *Journal of the Evangelical Theological Society* 52/3 (2009) 449–466.
- Harris, R. Laird, Chronicles and the Canon in New Testament Times. *Journal of the Evangelical Theological Society* 33/1 (1990) 75–84.
- Karasszon István, A bibliai kánon Josephus Flavius Contra Apionem és 4Ezsd felfogásában. In: *A sokoldalú Josephus*. Szerk. Kókai-Nagy Viktor. Komárom–Budapest, 2020, 55–66.
- Kartveit, Magnar, Theories of the Origin of the Samaritans: Then and Now. *Religions* 10/12 (2019) 1–14. <https://doi.org/10.3390/rel10120661>
- Lewis, Jack P., What Do We Mean by Jabneh? *Journal of Biblical Literature* 32 (1964) 125–132. <https://doi.org/10.1093/jaarel/XXXII.2.125>
- Lim, Timothy H., The Defilement of the Hands as a Principle Determining the Holiness of Scriptures. *The Journal of Theological Studies* 61/2 (2010) 501–515. <https://doi.org/10.1093/jts/flq079>
- Lim, Timothy H., *The Formation of the Jewish Canon*. New Haven, 2013. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300164343.001.0001>
- Mason, Steve, Did the Essenes Write the Dead Sea Scrolls? Don’t Rely on Josephus. *Biblical Archaeology Review* 34/6 (2008); <https://library.biblicalarchaeology.org/article/did-the-essenes-write-the-dead-sea-scrolls/> (2025. július 13.).
- McDonald, Lee Martin, *Forgotten Scriptures. The Selection and Rejection of Early Religious Writings*. Louisville, 2009.
- McDonald, Lee Martin, *The Biblical Canon. Its Origin, Transmission, and Authority*. Grand Rapids (MI), 2011.

- Nadav, Na'aman, The 'Discovered Book' and the Legitimation of Josiah's Reform. *Journal of Biblical Literature* 130/1 (2011) 47–62. <https://doi.org/10.2307/41304187>
- Reich, Ronny, A Note on the Function of Room 30 (the "Scriptorium") at Khirbet Qumran. *Journal of Jewish Studies* 46 (1995) 157–160. <https://doi.org/10.18647/1796/JJS-1995>
- Salevsky, Heidemarie, The Origins of Interpreting in the Old Testament and the *Meturgeman* in the Synagogue. *The Bible Translator* 69/2 (2018) 184–198. <https://doi.org/10.1177/2051677018786366>
- Sanders, James A., *From Sacred Story to Sacred Text*. Philadelphia, 1987.
- Sanders, James A., *Torah and Canon*. Philadelphia, 1972.
- Satlow, Michael L., *How the Bible Became Holy*. New Haven, 2014.
- Steinberg, Julius–Stone, Timothy J., The Historical Formation of the Writings in Antiquity. In: *The Shape of the Writings*. Ed. by Steinberg, Julius–Stone, Timothy J. Winona Lake (IN), 2015, 1–51. <https://doi.org/10.1515/9781575063744-004>
- Stordalen, Terje, The Canonization of Ancient Hebrew and Confucian Literature. *Journal for the Study of Old Testament* 32/1 (2007) 3–22. <https://doi.org/10.1177/0309089207083763>
- The Biblical Canons*. Ed. by Auwers, Jean-Marie–de Jonge, Henk Jan. (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 163.) Leuven, 2003.
- VanderKam, James C., Questions of Canon Viewed Through the Dead Sea Scrolls. *Bulletin for Biblical Research* 11/2 (2001) 269–292. <https://doi.org/10.2307/26422274>
- von Campenhausen, Hans, *The Formation of the Christian Bible*. Transl. by Baker, John Austin. Philadelphia, 1972.
- Warren-Rothlin, Andy, The Accretion of Canons in and Around Qumran. *The Bible Translator* 67/2 (2016) 120–136. <https://doi.org/10.1177/2051677016650017>
- Wellhausen, Julius, *A farizeusok és a szadduceusok*. Ford. Szabó Csaba. Budapest, 2001.
- Westcott, Brook F., *A General Survey of the History of the Canon of the New Testament*. Edinburgh, 1881.
- Xeravits Géza, A jamniai zsinat mítosza. *Vigilia* 6 (2012) 402–409.
- Zsengellér József, *A kánon többszólamúsága. A héber Biblia/Ószövetség szöveg- és kánontörténete*. Budapest, 2014.